

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Houding van directeuren grote naamloze vennootschappen ten aanzien van enkele aspecten van belastingheffing: Een rechtssociologische benadering

Vinke, P.; Berhuis-Van der Wijk, I.J.

Citation

Vinke, P., & Berhuis-Van der Wijk, I. J. (1971). Houding van directeuren grote naamloze vennootschappen ten aanzien van enkele aspecten van belastingheffing: Een rechtssociologische benadering. *Acta Politica*, 6: 1971(3), 269-281. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451323>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451323>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

slechts één liberaal werd gesteld tegenover een confessionele en/of een socialistische kandidaat. De 'handel' in districten, door Rae als voorwaarde gesteld werd in toenemende mate door de drie voornaamste liberale groeperingen bedreven. Maar in het liberale kamp niet alleen. Tabel 4 laat zien dat ook in het confessionele kamp het aantal districten, waarin twee of meer confessionele kandidaten de strijd aanbinden, met name vanaf 1905 zeer klein is. Het effect van de 'handel' in districten wordt geïllustreerd door het aantal afzonderlijke kandidaatstellingen namens de C.H.U. Ondanks het feit, dat dit per verkiezing verschillende districten zijn, blijft sinds 1905 het aantal gelijk.

Conclusie

Rekening houdend met de ontwikkelingsfase waarin de Nederlandse politiek verkeerde, lijkt het niet mogelijk de conclusie van Duverger, dat dit meerderheidsstelsel met herstemming de vorming van nieuwe partijen zou bevorderen, zonder meer te ondersteunen. De noodzaak van verkiezingsafspraken maakte het voor nieuwe groeperingen zonder sterke electorale steun moeilijk om op eigen kracht een zetel in de Tweede Kamer te verwerven; de beperkte toegang tot de herstemming maakte dit in feite nog moeilijker. Ondanks vele pogingen is dan ook geen van de na 1897 nieuw gevormde groeperingen en partijen er in geslaagd zich een plaats tussen de gevestigde politieke groeperingen te veroveren.¹² Hoewel de beide voorwaarden van Rae voor een causale relatie tussen kiesstelsels en meerpartijensstelsel zeker geldig waren voor Nederland, zijn de gevolgen dus minder frapperend dan ook hij dacht te moeten aannemen. Te constateren viel juist, dat de door Rae gesignaleerde samenwerking toch gerealiseerd werd in het kader van verkiezingsafspraken. Dat een dergelijke samenwerking, van hoe lange duur ook, nog niet samenwerking in het parlement of op regeringsniveau behoeft te betekenen en nog veel minder behoeft te leiden tot een samengaan van partijen is reeds vele malen betoogd.

Ten aanzien van het meerderheidsstelsel in zijn Nederlandse vorm kunnen we vaststellen, dat het in zijn invloed op het partijstelsel vrij neutraal van karakter is geweest. Voldoende mogelijkheid was aanwezig om landelijk in ruime mate gesteunde partijen dan wel regionaal sterke groepen hun kansen te bieden. Het kiesstelsel kwam daarin tegemoet aan de door Campbell aangegeven factoren, die bepalend zouden zijn voor het partijstelsel in een land: '... a country's party system is determined far more by its political institutions and traditions in general and by the social factors affecting its politics rather than by the electoral system'.¹³ Het kiesstelsel was evenwel niet gunstig voor die groeperingen die zich niet of nauwelijks konden baseren op deze factoren.

¹² Dit in tegenstelling tot de mening van Duverger, (p. 327).

¹³ Peter Campbell, *French electoral systems and elections 1789—1957*; London, 1958; p. 32.

Houding van directeurs grote naamloze vennootschappen ten aanzien van enkele aspecten van belastingheffing. Een rechtssociologische benadering door P. Vinke en I. J. Berghuis-van der Wijk

1, De verhouding rechtssociologie-politicologie

Deze bijdrage is gebaseerd op een rechtssociologisch onderzoek naar de houding ten aanzien van enkele aspecten van belastingheffing.¹ Dit onderwerp, aangevat vanuit de rechtssociologie, ligt voor Acta Politica wellicht wat buiten het gebruikelijke gebied. Ter legitimering van deze bijdrage maken wij daarom eerst een opmerking over de verhouding tussen rechtssociologie en politicologie. Volgens de definitie van Timasheff beschrijft en verklaart de rechtssociologie het maatschappelijk gedrag voor zover dat samenhangt met rechtsregels; descriptief verklarend onderzoek is daartoe haar belangrijkste methode.² Wat anders gesteld zou men kunnen zeggen dat de rechtssociologie de feitelijke werking van rechtsinstellingen bestudeert, de mate van aanvaarding van rechtsregels, de sanctionering, de samenhang tussen maatschappelijke structuur en rechtsregels, de mogelijkheden om door middel van rechtsregels sociale verandering teweeg te brengen.

De politicologie bestudeert en analyseert de politieke orde op macro-niveau, het functioneren van politieke instellingen, parlement, politieke partijen, toegang tot die instellingen, kiezersgedrag, machtsuitoefening enz. De studievelden van politicologie en rechtssociologie kunnen gezien worden als aangrenzende gebieden. Hun studieobjecten hebben zó grote raaklijnen, dat door uitwisseling van informatie de perceptie van beide specialisaties op de rechtswerkelijkheid wordt verscherpt. Wanneer bv. een politicologische analyse het beeld van machtsstructuren van de verhoudingen in politieke partijen verduidelijkt, zegt dit tevens iets over de draagwijdte van de 'input (van de wetgever) into the legal system'.³ Die analyse geeft tevens begrip omtrent de eigenaardigheden van de uitvoeringsorganisatie, die nodig is voor de realisatie van wetgeving. En omgekeerd kan een rechtssociologische analyse bv. van het proces van aanvaarden van bepaalde rechtsregels, het functioneren van uitvoeringsorganen e.d., voorkómen dat in een politieke partij en in het parlement bij de aanzet tot een stuk wetgeving te sterk de fictie leeft, dat met een wettelijke maatregel een bepaald probleem is opgelost, of tewel bewerkstelligen dat men voldoende ziet dat de verbindende kracht van wetgeving niet alleen bepaald wordt door de letter van de wet. De rechtsociologie kan doen zien hoe een bepaalde wetgeving in haar

¹ Zie de publicatie in stenciluitgave 'Houding ten aanzien van enkele aspecten van belastingheffing', verslag van een rechtssociologisch onderzoek onder leiding van Prof. Dr. P. Vinke, mede uitgevoerd door Drs. I. J. Berghuis-van der Wijk, drs. M. J. M. Brand-Koolen en anderen.

Op aanvraag zal het rapport gaarne aan belangstellenden worden verstrekt.

² N. S. Timasheff, 'What is "Sociology of Law"', in *The Sociology of Law*, edited by R. J. James Simon, blz. 58.

³ H. C. Bredemeier, Law as an Integrative Mechanism, in *Law and Sociology*, edited by W. M. Evans, blz. 79.

feitelijke uitwerking in conflict is met de bedoeling die de wetgever voor ogen stond.

Waar de gedachte van planning en van functionele rationaliteit⁴ in onze samenleving sterk op de voorgrond is getreden en rechtsregels daartoe als instrument van beleid worden gebruikt, is systematische analyse van de bruikbaarheid van dat instrument ook vanuit de rechtssociologie van actuele betekenis.

Doch niet alleen in een elkaar aanvullende functie ten aanzien van het normatieve rechtssysteem staan de rechtssociologie en politicologie tot elkaar. Voor uitgroei naar een enigszins volwassen theorie heeft de rechtssociologie nog veel empirisch onderzoek nodig, dat ook van de zijde van de politicologie kan komen. Het omgekeerde geldt eveneens. Dat beide zusterspecialismen een zelfde onderzoek-technische waarneming van regels hebben; dit in een ander vlak ligt dan die van de rechtsdogmatische vakken schept voorts een band tussen beide. Dit artikel is dan ook geschreven in de gedachte van een goede 'nabuurship' tussen de rechtssociologie en politicologie.

2, De algemene opzet van het onderzoek naar de houding ten aanzien van enkele aspecten van de belastingheffing

De algemene opzet van het onderzoek waarop deze bijdrage is gebaseerd moet gezien worden tegen de achtergrond van het empirisch rechtssociologisch onderzoek dat de laatste decennia op gang is gekomen. In de V.S. is dit vooral georiënteerd op de rechtsprekende organen, het beroep van de advocaat e.d., in de Scandinavische landen ook op dat van het klimaat van opinie van verschillende bevolkingsgroepen ten aanzien van bepaalde rechtsregels⁶. In dit laatste vlak ligt het onderzoek waarmede wij onze rechtssociologische activiteit begonnen. Die keuze was in het nog grote onontgonnen gebied mede door overwegingen van praktische uitvoerbaarheid bepaald. Bij de smalle basis van theorie, bij het ontbreken van voorafgaande empirische studies, leek ons een attitude-onderzoek betreffende rechtsregels de minst ongunstige kans van uitvoerbaarheid te hebben. Met dit type onderzoek konden wij terugvallen op een voldoende ontwikkelde onderzoek-techniek door middel van enquête, ook al zagen wij daarvan de onvolkomenheden.⁷

Bij deze praktische overwegingen voegden zich die van relevantie van de vraag naar de aanvaarding van rechtsregels.

Met de depressie van de dertiger jaren kwamen in allerlei gebieden rechtsregels

⁴ Karl Mannheim, *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus*, blz. 29.

⁵ V. Aubert, *Sociology of Law*, edited by V. Aubert, blz. 9 en 10.

⁶ 'Sociology of Law in Scandinavia', in *Norms and Actions*, edited by R. Treves and J. Glastra van Loon.

⁷ J. Galtung, *Theory and Methods of Social Research*, blz. 148.

tot stand om een voortgaande maatschappelijke ontreddeering tegen te gaan. In de daarop aansluitende periode na de Tweede Wereldoorlog zette die gang van toenemende wetgeving zich voort, nu niet meer tijdelijk en defensief bedoeld doch als basis voor een nieuwe maatschappelijke architectuur. De groei van de wetgeving ging zo snel dat de denktraditie over het toepassen van rechtsregels met deze groei geen gelijke tred heeft gehouden.

Met dit nieuw recht, karakteristiek voor de laat-kapitalistische verzorgingsstaat, zijn bovendien voor uiteenlopende bevolkingsgroepen duidelijke contraire belangen in het spel. Het een zowel als het ander kan een ambivalente houding of nog sterker, die van weerstand doen ontstaan tegenover deze wetgeving, ook al kwam deze op democratische wijze tot stand en ook al vormt zij de basis van belangrijke sociale grondrechten⁸.

De nieuwe, massale belangen regelende wetgeving maakt voorts grote uitvoeringsorganen nodig waarvan de werking voor een deel van de bevolking onduidelijk is. Ook dit kan weerstanden opwekken. Een dicht en fijn vertakt netwerk van rechtsregels is ontstaan dat enorme belangen van grote groepen raakt, doch waarvan de werking in de dagelijkse rechtspraktijk te weinig waarneembaar is. Daarom is toetsing van rechtsregels op hun rationaliteit, op hun eventuele onverwachte, verwerpelijke effecten, en vooral ook toetsing van de humaniteit in de toepassing van rechtsregels in de rechtspraktijk⁹ van essentieel belang. Een onderdeel hiervan is het onderzoek betreffende de determinanten van de inachtneming van rechtsregels.

Dat wij bij de keuze van onderzoekrichting ons lieten leiden door vragen van praktische uitvoerbaarheid en relevantie betekent niet dat wij de theorie achter onze probleemstelling zouden willen verwaarlozen. Eerder het tegendeel is waar, want een belangrijke factor bij de keuze ons op empirisch onderzoek te concentreren was de gedachte, dat in het huidige stadium van de rechtssociologie het empirisch onderzoek de bouwstenen moet aandragen voor het gebouw van de theorie.

Bij ons eerste onderzoek was ter wille van de uitvoerbaarheid een aantal restricties nodig. Wij beperkten ons tot de attitudes, wij kwamen niet toe aan de samenhang tussen de geverbaliseerde houding en het werkelijke gedrag ten aanzien van rechtsregels. Wij richtten ons voorts op de attitudes bezien vanuit de zijde van het publiek; aan de betekenis van het functioneren van uitvoeringsorganen en hun ombuigende invloed op de rechtsdogmatiek¹⁰ kwamen wij niet toe. Uit het grote gebied van de te onderzoeken rechtsregels kozen wij

⁸ De begrippen 'laatkapitalistische verzorgingsstaat' en 'sociale grondrechten' zijn ontleend aan een collega-dictaat 'De laatkapitalistische verzorgingsstaat' door Prof. Dr. F. van Heek.

⁹ W. Naucke, in Naucke und Trapp, *Rechtssoziologie und Rechtspraxis*, blz. 82.

¹⁰ Voor een voorbeeld van dit type onderzoek H. L. Ross, *Settled out of Court*.

enkele aspecten van fiscale wetgeving. Voor dit artikel bepalen wij ons tot een sector daaruit, de houding van de directeuren van grote n.v.-en.

Met de verschillende restricties heeft ons onderzoek slechts een verkennend karakter, ook wat betreft de onderzoekrichting. Het is bedoeld als een bijdrage voor de ontwikkeling van de rechtssociologie waarbij het naar onze mening vooral van belang is te komen tot projecten bestaande uit onderling samenhangende onderzoeken waarbij voortgegaan wordt op voorafgaande studie.

3, Probleemstelling

In de literatuur wordt gesproken over de geringe betrokkenheid van de burgers bij het overheidsbestuur¹¹, de grote ingewikkeldheid van het economisch sociale beleid in de laat kapitalistische verzorgingsstaat waardoor de 'gewone man' zelden voldoende doorzicht heeft in de structuur daarvan, onvoldoende informatie van de overheid aan de burger, over politieke apathie¹².

Tegen de achtergrond hiervan kwamen wij tot de hypothese dat rechtsregels in het sociaal-economische vlak voor een groot deel van de bevolking een ver afstaand fenomeen zijn en dat men rechtsregels in acht neemt zonder dat men zich het bestaan daarvan duidelijk realiseert, dat men een gedragspatroon volgt, voorgeschreven door rechtsregels waarvan het bestaan weinig leeft. Hoewel het onderzoek vooral gericht is op houdingsvragen meenden wij, aangezien het niet uitgesloten is dat houding mede beïnvloed wordt door elementen van kennis, ook aan dit aspect aandacht te moeten besteden. Ons onderzoek valt daarom uiteen in twee onderdelen.

Uitgangspunt voor het eerste onderdeel was dat in een geïndustrialiseerde samenleving het overheidsbeleid zo gecompliceerd is dat er als het ware een afstand ontstaat tussen de overheid en de burger. De gemiddelde burger heeft slechts een vaag beeld van de overheid. Op fiscaal gebied wordt dit nog versterkt door de grote gecompliceerdheid van het belastingstelsel en het niet duidelijk worden van de doelstelling daarvan. De hierop aansluitende hypothese is, dat hoewel vrijwel iedereen met belastingen te maken heeft, de kennis daarvan en van de omvang van de overheidsuitgaven in Nederland niet groot is. Om deze te toetsen hebben wij getracht na te gaan, in hoeverre het belastingbeleid wordt gekend en in hoeverre de kennis hiervan bij de diverse bevolkingsgroepen verschilt.

De afstand tussen overheid en burger is eveneens het uitgangspunt geweest voor het tweede gedeelte van onze enquête, nl. de vraag welke houding men aanneemt tegenover de overheid, het belastingbeleid en de overheidsuitgaven. Onze hypothese daarbij is dat de afstand burger-overheid zich in het algemeen

¹¹ I. Gadourek - *A Dutch Community*, blz. 66.

¹² P. J. A. ter Hoeven, *Bedreigde Democratie*, blz. 9.

zal uiten noch in een uitgesproken negatieve houding tegenover de overheid en het belastingstelsel noch in een positieve houding; afstand schept een zekere neutraliteit c.q. onverschilligheid. Die houding kan doorkruist worden door de tegengestelde belangen die de verschillende bevolkingsgroepen hebben zowel bij de belastingheffing als bij de overheidsuitgaven. Dit kan tot een positieve houding bij de ene en tot een negatieve houding bij de andere groep leiden. Hierbij is het een interessante vraag of de weerstanden tegen het belastingbeleid het grootst zijn bij de meest betalende lagen. In dit artikel staan wij vooral stil bij de houding van deze lagen, met name die van de directeuren van grote N.V.-en.

De vragenlijst waarop wij ons onderzoek baseerden valt uiteen in de volgende onderwerpen.

Kennis van de belastingen: Voor dit onderwerp stelden wij een aantal vragen op over de kennis van de eigen bijdrage van de belastingplichtige; de kennis van het verschil tussen indirecte en directe belastingen, de kennis van de hoogte der indirecte belastingen op bepaalde artikelen, de kennis van het totale belastingpercentage in Nederland.

Houding tegenover de overheid: Hier werden enkele vragen gesteld betreffende de overheidsorganisatie en de houding tegenover de overheidsuitgaven. Oordeel belastingbeleid: Om hierover informatie te krijgen stelden wij een aantal vragen over de hoogte van de totale belastingdruk, het oordeel der hoogte van indirecte belastingen, het oordeel over progressie, het oordeel over de totaal druk van de belastingen in Nederland in vergelijking met andere landen, houding wat betreft belasting betalen en dergelijke. Verder werd een aantal vragen gesteld betreffende de houding tegenover belastingontduiking, houding tegenover de belastingdienst, betreffende 'disincentives' of 'incentives to work' alsmede een aantal vragen betreffende de persoon van de geënquêteerde (beroep, inkomen, opleiding, leeftijd, religie, enz.).

4, Steekproef van de diverse groepen

In ons onderzoek zijn drie groepen betrokken, nl. een representatieve steekproef van de mannelijke beroepsbevolking van de Randstad Holland (in totaal 845) en van de directeuren van n.v.-en met een gestort kapitaal van f 1.000.000 of meer (274). Als derde groep namen wij een intellectuele laag, waarvoor wij een groep kozen uit de oorspronkelijk door ons geïnterviewde personen (86). Hierbij is dus niet sprake van een aparte representatieve steekproef. Doch een vergelijking van de directeuren met de door ons gevormde intellectuele laag leek zinvol, omdat het hier gaat om twee groepen die qua persoonskenmerken veel overeenstemming vertonen, maar in het productie-proces geheel verschillende posities innemen. De directeuren van n.v.-en hebben een centrale plaats in het bedrijfsleven, de intellectuele laag is hierbij slechts indirect betrokken

en is meer georiënteerd op welzijnsmaatregelen in het sociaal-culturele vlak. Door deze verschillende posities verwachtten wij dat beide groepen een andere zienswijze zullen innemen ten aanzien van bv. de overheid, de overheidsuitgaven, de indirecte belastingen, de progressie, de directe belasting e.d.

5, Resultaten van het onderzoek

In dit artikel beperken wij ons, zoals gezegd, tot de resultaten van de enquête onder de directeuren van grote n.v.-en. Ter vergelijking zullen wij mede cijfers vermelden van de representatieve enquête in de Randstad Holland en van de intellectuele laag.

a, Het beeld van de directeuren van n.v.-en

De directeuren van n.v.-en behoren, wij zouden haast zeggen uiteraard, tot een van de hoogste inkomensgroepen in Nederland. Bijna de helft van hen heeft een universitaire of daarmee gelijk staande opleiding gevolgd; 42% heeft een doctoraal examen of een M.O.B.-examen afgelegd. Een derde heeft alleen een middelbare school opleiding, 14,6% MULO en eventueel een vakopleiding, 1,5% L.T.S. of een daarmee gelijk staande opleiding. 0,7% heeft alleen Lager Onderwijs genoten. Dit is dus zeker een indicatie dat het onderwijs een belangrijke weg is om tot de categorie van directeuren van een grote n.v. door te dringen.

Directeur van een n.v. wordt men meestal pas op latere leeftijd. De gemiddelde leeftijd van de door ons geïnterviewde directeuren was 52,5 jaar, die van de geënquêteerden in de Randstad Holland 42,6 jaar. Het percentage Rooms-Katholieken, Ned. Hervormden en Gereformeerden tezamen is bij de directeuren van n.v.-en kleiner dan in de enquête Randstad Holland, namelijk resp. 41,3 en 57,5%. Opvallend is vooral het lage percentage Gereformeerden onder de directeuren (3,3 tegenover 10,8%). De directeuren behoren daarentegen vaker tot een aantal kleinere kerkgenootschappen zoals Doopsgezinden en Remonstranten. Ook is het percentage onkerkelijken bij hen groter dan dat van de totale bevolking.

De maatschappelijke geïnvolveerdheid van de directeuren is groot. Dit komt naar voren bij de volgende aspecten. Zo is de deelneming aan beroepsverenigingen bij de directeuren van de n.v.-en groter dan bij de respondenten van de steekproef Randstad Holland. Slechts 17,9% van de directeuren is geen lid van één of meer beroepsverenigingen. Bij alle Nederlanders is dit percentage 40,6. Het patroon van de directeuren van n.v.-en is hier duidelijk afwijkend. Ook binnen de beroepsvereniging is de directeur actief; meer dan de helft van diegenen die lid zijn vervult een functie in de vereniging, of heeft deze vervuld (enquête Randstad Holland 16,2%). Slechts 20,9% van de leden bezoekt geen vergaderingen (enquête Randstad Holland rond de 50%). De direc-

turen van n.v.-en zijn wat het beroepsleven betreft actiever dan de doorsnee Nederlander. Zij zijn in meerdere mate lid van een beroepsvereniging en indien zij lid zijn vervullen zij vaker een functie en wonen zij in grotere getale vergaderingen bij.

Ook de affiniteit met een politieke partij is bij de directeuren van n.v.-en groter dan bij de doorsnee Nederlander. Een derde van hen is lid van een politieke partij (totale steekproef 14,7%), een ander derde deel stemt altijd op een en dezelfde partij en voelt zich hiermede verbonden. Van de directeuren die een politieke binding opgeven (dus ongeveer 2/3 van hen) geeft 3/4 de voorkeur aan de V.V.D. Vergaderingen van een politieke partij bezoeken doet noch de directeur noch de respondent uit de representatieve enquête. Eveneens is er weinig verschil tussen beide groepen ten aanzien van de mate van het bekleden van functies in een politieke partij.

De belangstelling voor politiek is bij de directeuren van n.v.-en eveneens relatief groot. De helft van deze groep heeft een grote politieke belangstelling (enquête Randstad Holland 30%). De grote maatschappelijke belangstelling is ook af te lezen uit het feit dat 90,5% van de directeuren tenminste 2 kranten per dag leest; 45,6% leest 3 kranten of meer. In de enquête Randstad Holland zijn deze percentages resp. 19,5 en 1,8%.

b, Kennis van de belastingen

Zoals wij onder 3 opmerkten was een van onze hypothesen dat in het algemeen de kennis over de fiscus in Nederland niet groot is. Wij vroegen ons daarbij tevens af in hoeverre deze kennis bij de verschillende bevolkingsgroepen uiteenloopt. Deze hypothese is in eerste instantie bevestigd.

Tevens bleek dat de directeuren een aparte groep vormen met een duidelijk grotere kennis dan de andere lagen.

De directeuren van n.v.-en zijn goed op de hoogte van het percentage inkomstenbelasting en sociale lasten dat zij zelf moeten betalen. Ruim 2/3 van hen noemt het juiste percentage (representatieve enquête 37%). Eveneens weten zij het juiste verschil tussen de directe en indirecte belastingen. 3/4 van hen kan het verschil aangeven tegenover slechts 1/4 van de totale bevolking. De kennis van de intellectuele laag is op dit gebied nog beter, 83% van hen heeft het goede antwoord gegeven. De kennis van de hoogte van de indirecte belastingen op diverse artikelen is bij de directeuren eveneens beter dan bij de doorsnee Nederlander. Verder hebben wij gevraagd naar het percentage van de opbrengst van alle soorten belastingen als deel van het nationaal inkomen. Dit bleek een moeilijke vraag te zijn voor de respondenten, maar ook hier blijkt de kennis van de directeuren relatief goed te zijn, 31% van hen weet het juiste percentage aan te geven tegenover 11% van de respondenten uit de enquête Randstad Holland. De kennis van de intellectuele laag overtreft op dit punt die van de directeuren.

Hoe moet de goede kennis van de belastingen bij de directeuren worden geïnterpreteerd?

Allereerst kan deze grotere kennis samenhangen met bv. de hogere opleiding, het grotere inkomen, het hogere leesniveau en de grotere politieke belangstelling van de directeuren. In ons onderzoek bleek dat deze variabelen allen invloed uitoefenen op de factor kennis der belastingen.

Verder kunnen de concreetheid en de centraliteit van het begrip belastingen een rol hebben gespeeld. De concreetheid van het begrip kan bij de directeuren vergroot zijn door hun frequente contact met de belastingdienst en met belastingconsulenten hetgeen een grotere kennis op dat gebied ten gevolge kan hebben gehad.

Anderzijds staat het verschijnsel belastingen bij de directeuren centraler dan bij andere bevolkingsgroepen, is de belangstelling voor de belastingen groter. Zo praat 3/4 van de directeuren wel eens met anderen over belastingen (representatieve steekproef 65%). Ook uit de beantwoording van andere enquêtevragen blijkt dat de belangstelling voor de belastingen groot is; dit kan weer zijn invloed hebben uitgeoefend op de kennis hieromtrent.

c, Houding tegenover de overheid

De directeuren en de respondenten uit de intellectuele laag vertonen een meer gunstige houding tegenover de overheidsorganisatie dan de andere bevolkingsgroepen. Waarschijnlijk wordt dit onder meer veroorzaakt door een veelvuldiger contact met de overheidsdiensten en door de grotere maatschappelijke belangstelling en geïntegreerdheid van de twee besproken groepen. De overheidsuitgaven aan de door ons in de enquête genoemde onderwerpen vinden de directeuren in het algemeen voldoende of te hoog met uitzondering van de wegenbouw. Volgens hen wordt met name teveel uitgegeven aan de defensie en aan de landbouw. Ook de uitgaven aan woningbouw, hulp aan onderontwikkelde gebieden en salarissen van ambtenaren achten zij hoog. Voorts is een opvallend punt hoe weinig verband er tussen de belastingdruk en de (gewenste) overheidsuitgaven wordt gezien.

d, Houding tegenover de belastingen

De houding van de directeuren tegenover het moeten betalen van belasting steekt gunstig af bij die van de geïnterviewden in de representatieve enquête. Het verschil is niet groot doch wel significant. 73% van de directeuren en 76% van de intellectuele bovenlaag tegenover 66% van de enquête Randstad Holland neemt een positieve houding aan tegenover het moeten betalen van belastingen in het algemeen. Met deze cijfers komen wij tot een van de belangrijkste conclusies uit het rapport nl. dat de mate van opleiding van de respondenten invloed uitoefent op de kennis der belastingen en dat een goede

kennis op haar beurt leidt tot een meer positieve houding tegenover de grondbeginselen van het belastingstelsel. Een geringe kennis gaat daarentegen samen met een soort emotionele afweerhouding tegenover de fiscus. Wij zien een en ander eveneens bij de directeuren en bij de respondenten uit de intellectuele laag. Beide groepen hebben een relatief hoge opleiding, een betere kennis van belastingen, en staan meer positief tegenover het betalen van belasting dan de doorsnee Nederlander. Voor theorievorming over de samenhang tussen kennis en houding ten aanzien van bepaalde rechtsregels is verder onderzoek nodig.

De voorgaande opmerkingen hebben uitsluitend betrekking op het moeten betalen van belastingen, niet op de hoogte van het te betalen bedrag. Hoe staan de directeuren tegenover dit laatste? Uit onze enquête blijkt dat deze groep ongeveer denkt als de doorsnee Nederlander en de respondenten uit de intellectuele laag. 56% van de directeuren vindt het totale bedrag dat in Nederland aan belasting moet worden betaald te hoog, 29% vindt het voldoende en slechts 1% is van mening dat dit bedrag te laag is (14% geen antwoord). Het oordeel over de hoogte van de indirecte belastingen ligt daarentegen wel anders bij de directeuren dan bij de totale bevolking. Van de directeuren vindt 1/3 de indirecte belastingen in Nederland te laag (totale steekproef 6,4%); zij zijn in het algemeen voorstander van hogere indirecte belastingen en lagere directe belastingen. Wat de progressie betreft zijn de directeuren het ook vaker dan de overige bevolkingsgroepen eens met het toepassen van het principe hiervan in de inkomstenbelasting (95% t.o.v. 86%). De huidige mate van de progressieve tarieven in Nederland verwerpen zij echter sterk. Zo stemt van de geïnterviewden in de representatieve enquête 38% in met de huidige progressie; bij de directeuren is dit slechts 5,4%. De intellectuele laag staat hier minder afwijzend tegenover.

e, Houding tegenover belastingontduiken

Het oordeel van de directeuren over belastingontduiking is in het algemeen strenger dan dat van de doorsnee Nederlander. De directeuren maken de indruk zwaardere normen te willen hanteren. Zo vinden zij vaker dat men het gehele inkomen aan de fiscus moet opgeven en dat men niets mag verzwijgen. Opvallend is dat de respondenten uit de intellectuele laag ten opzichte van dit item veel 'gemakkelijker' zijn. Wij zien dit in het staatje op blz. 278.

Ook ten aanzien van de controle door de belastingdienst neemt de intellectuele laag een ander standpunt in dan de directeuren. 54% van hen is op deze controle gesteld, tegenover 61% van de directeuren en 69% van de respondenten in de representatieve enquête.

In de enquêtes hebben wij naast algemene vragen over belastingontduiking ook bepaalde concrete voorbeelden van belastingfraude gegeven en aan de res-

houding tegenover belasting ontduiken %	directeuren n.v.-en %	randstad Holland %	intellectuele laag %
resp.			
men moet alles opgeven	76,2	62,6	53,5
men mag wel eens iets verzwijgen	23,4	36,1	45,5
geen antwoord	0,4	1,5	1,2
totaal %	100,0	100,0	100,0
totaal absoluut	274	845	86

pondenten gevraagd hierop te reageren. Uit deze reacties blijkt eveneens dat de directeuren belastingfraude zwaarder beoordelen en hiervoor strengere straffen wensen op te leggen dan de doorsnee Nederlander. Bewuste knoeierijen en vervalsingen alsmede het verdoezelen van bijverdiensten rekenen zij zwaarder aan. Het expres maken van hoge onkosten omdat dit ten laste van de fiscus komt vinden zij daarentegen meer toelaatbaar dan de overige beroepsgroepen.

f, Enkele andere aspecten van de belastingheffing

Het oordeel over de behandeling door de belastingdienst — Dit oordeel is bij de directeuren evenals dit het geval is bij de doorsnee Nederlander gunstig. Van degenen die met de belastingdienst te maken hebben gehad, vindt 92% de behandeling door deze dienst correct. Wanneer gevraagd wordt deze behandeling te vergelijken met die door de politie of door ambtenaren op het huisvestingsbureau (indien men hiermede in contact is geweest) dan zegt ongeveer 60% van de geïnterviewden dat de behandeling in deze situaties niet verschillend is; 10% vindt die door de politie/huisvesting beter en ongeveer 30% is meer te spreken over de ontvangst op het belastingkantoor. Van een weerstand tegen de belastingambtenaren is volgens onze enquête geen sprake.

'(Dis)incentive to work' — In hoeverre oefent belasting een invloed uit op de bereidheid tot werken? Aan de respondenten boven de 45 jaar is in dit verband gevraagd of een eventuele forse belastingverlaging van invloed zal zijn op het tijdstip waarop zij met pensioen wensen te gaan. 80% van de directeuren voor wie deze vraag van toepassing was, antwoordt dat dit geen enkele invloed zal hebben. 8% wil in dat geval eerder met pensioen gaan (een disincentive door de verlaging), 4% wil dit later doen (incentive). Bij de representatieve enquête en bij de intellectuele laag liggen de percentages ongeveer gelijk.

Bij een eventuele forse belastingverhoging liggen de verhoudingen anders. Voor 3/4 van alle respondenten zal deze geen invloed hebben. Bij de direc-

teuren vinden wij echter een hoger percentage dat alsdan eerder met pensioen wil gaan dan het percentage der respondenten in de representatieve enquête en bij de intellectuele laag. Een belastingverhoging werkt bij de directeuren meer als een 'disincentive' en bij de Nederlander uit de representatieve steekproef alsook bij de intellectuele laag meer als een 'incentive'.

Belastingvlucht — De gedachte aan een belastingvlucht is bij de directeuren sterker dan bij de respondenten uit de enquête Randstad Holland. In de representatieve enquête heeft 85% van degenen aan wie de vraag over belastingvlucht gesteld is nog nooit aan verhuizen naar een ander land gedacht. Bij de directeuren van n.v.-en is dit percentage daarentegen 44. 41,2% van de directeuren aan wie deze vraag is gesteld heeft er weleens over gedacht om zich later in Frankrijk of Zwitserland te vestigen, omdat daar de belastingen lager zijn dan in Nederland.

6, Conclusie

Samenvattend kunnen we concluderen dat de directeuren van grote n.v.-en een grotere mate van maatschappelijke geïnvolveerdheid doen zien dan die van de respondenten van de representatieve steekproef. De kennis van de directeuren over de fiscus en de overheidsuitgaven ligt eveneens op een hoger peil.

Bij onze hypothese dat in het algemeen ten aanzien van de fiscus noch een uitgesproken negatieve noch een uitgesproken positieve houding zou bestaan lieten wij de vraag open of bij de meest betalende lagen, dus ook bij de directeuren der n.v.-en de weerstanden tegen de fiscus het grootst zijn.

De uitgangshypothese zien wij in grote lijnen bevestigd, zij het dat tegenover bepaalde concrete punten wel weerstanden bestaan. Dat geldt vooral voor de totale belastingdruk.

Zetten wij het geheel van beantwoording van de representatieve steekproef af tegen die van de directeuren der grote n.v.-en dan zien wij in het beeld van deze laatsten een aantal eigen trekken. Naast de reeds genoemde grotere maatschappelijke geïnvolveerdheid en grotere kennis is hun houding betreffende de overheidsorganisatie en belasting betalen positiever. Zij veroordelen in sterkere mate bepaalde gevallen van fraude. De directeuren denken ongeveer hetzelfde over de hoogte van het totale bedrag dat aan belasting moet worden betaald als de respondenten in de representatieve steekproef. Echter, meer dan deze zijn de directeuren gekant tegen de mate van progressie, zij zouden meer het accent op de indirecte belastingen willen leggen. Het eigen antwoordpatroon van de directeuren betekent evenwel niet dat zij, de meest betalende groep, duidelijk de grootste weerstand hebben tegen de aspecten van belastingheffing die in het onderzoek aan de orde kwamen. De constatering dat de directeuren in hun beantwoording een andere houding over de fiscus doen zien dan de

respondenten in de steekproef Randstad kan aanleiding zijn tot verdere empirische studie over de betekenis van het rechtsbewustzijn en over het belang van de publieke opinie voor de vraag of een ontworpen regel tot blijvend recht kan worden ¹³.

Want ook al kennen wij grote betekenis toe aan een rechtsbewustzijn ¹⁴ dat de basis vormt voor de verbindende kracht van een wetgeving dan nog weten wij niet in hoeverre het rechtsbewustzijn van de ene groep ingaat tegen dat van een andere groep en welke consequenties dat heeft. Evenmin weten wij in welke mate de publieke opinie van een specifieke maatschappelijke laag die van andere groepen kan beïnvloeden.

Ook hebben wij nog weinig inzicht in de vraag over de factoren die voor de totstandkoming van een rechtsbewustzijn in een bepaalde maatschappelijke laag van beslissende betekenis zijn.

Zo is wat betreft de in onze enquête betrokken directeuren nog onzeker welke invloeden meespeelden bij hun beantwoording, die doet zien dat zij, hoewel tot de meest betalende groep behorend, niet een sprekend sterkere weerstand tonen tegen de fiscus dan de respondenten in de representatieve steekproef.

Mogelijk is dat deze beantwoording is ingegeven door de speelruimte die hun is gelaten tot ontwijking van hoge fiscale tarieven, een speelruimte die in verschillende vlakken ligt.

Een deel der door ondernemers (niet alleen door hen) te betalen belasting wordt afgewenteld ¹⁵, bij de rekkelijkheid van de jaarwinstbepaling is er mogelijkheid tot uitstel van het moment van het voldoen van belasting ¹⁶, gemengd zakelijke-persoonlijke uitgaven komen in mindering op de winst ¹⁷, enz. Men spreekt zo over 'taux optiques' ¹⁸, een hiermede samenhangend begrip van wijdere strekking is bekend als symbolische functie van wetgeving ¹⁹.

Een tweede veronderstelling voor verduidelijking van ons inzicht in de houding der directeuren tegenover de fiscus ligt in een veranderende relatie tot de overheid in het algemeen, en daarmee een andere benadering van de belastingheffing. Bij de maatschappelijke evolutie van de depressie van de dertiger jaren, het ontstaan van belangrijke sociale grondrechten als full employment, conjuncturele stabiliteit e.d. sluit aan een afnemende vijandigheid tegen de over-

¹³ P. Scholten, Algemeen deel, blz. 171.

¹⁴ W. Krabbe, *Het Rechtsgezag*, blz. 12.

¹⁵ W. L. G. S. Hoefnagels in E.S.B. 5 juli 1967, blz. 684.

¹⁶ P. Vinke, *De rekkelijkheid in de fiscale jaarwinstbepaling*, Smeetsbundel, blz. 359.

¹⁷ R. M. Titmuss, *Income Distribution and Social Change*, blz. 180.

¹⁸ F. Moubert, Modalités et régime fiscale de l'autofinancement, *Revue de Science Financière*, 1963, blz. 149.

¹⁹ V. Aubert, 'Researches in the Sociology of Law', in *The American Behavioral Scientist*, December 1963.

heidsinterventie in het sociaal-economisch bestel, vooral bij de leiders van het grote bedrijf. Het uitgavenbeleid en de belastingheffing worden niet meer primair als een mechanisme tot overdracht van inkomen gezien, maar tevens als een instrument tot activering van kapitaal en het vergroten van de werkgelegenheid. ²⁰ Het enorme spaarvolume in West-Europa van de decennia 1950 en 1960 na een weinig belovende situatie van de Tweede Wereldoorlog wordt voor een deel toegeschreven aan 'incentive taxation'. ²¹ Een voldoende inzicht in deze consequenties van belastingheffing op macroniveau zal van invloed zijn voor de houding ten opzichte van de fiscus.

Nog een andere veronderstelling voor de beantwoording van de vraag hoe de directeuren komen tot hun houding t.o.v. de fiscus staat in verband met de verschuiving in de motieven die de leiding van het grootbedrijf heeft voor haar doelstellingen en activiteiten. Zoals Galbraith stelt is een moderne industrie slechts mogelijk op basis van hoog gespecialiseerde kennis en informatie op grote schaal, die alleen verkregen wordt en hanteerbaar is in hecht samenwerkingsverband. 'Identification and adaptation are associated with the technostucture'. ²² Aan deze stelling kan de aantekening worden gekoppeld dat identificatie en adaptatie niet beperkt zullen blijven tot de interne bedrijfsverhoudingen en dat de daarbij behorende attitudes uitstralen op de verhoudingen naar buiten. Met betrekking tot de belastingheffing merkt Galbraith op, dat het tot het publieke ritueel behoort te pleiten voor verlaging van de belastingen terwille van initiatief en activiteit doch dat van de leiders van ondernemingen niet verwacht wordt dat zij bij een huidig niveau van inkomen, waarop de belasting in mindering is gekomen, niet hun volle inzet geven. ²³

In het kader van dit artikel gaan wij niet verder in op deze meningen en op de vraag hoe de directeuren tot hun beantwoording op de in de enquête gestelde vragen kwamen. Wij noemden deze veronderstellingen slechts om te doen zien hoe relevant verder onderzoek is naar de in verschillende bevolkingsgroepen levende houding t.o.v. een bepaalde wetgeving en in welke richting dat zou kunnen gaan. Immers, bij 'ons oordeel over wat recht moet zijn' ²⁴ is het van essentieel belang meer inzicht te verkrijgen in de houding van betrokkenen over rechtsregels dan thans het geval is.

²⁰ P. A. Baran and P. M. Sweezy, *Monopoly Capital*, blz. 152.

²¹ A. Schonfield, *Modern Capitalism*, blz. 6.

²² J. K. Galbraith, *The New Industrial State*, blz. 70/71, 74, 147.

²³ Id. blz. 146.

²⁴ G. E. Langemeijer, *Ons oordeel over wat recht moet zijn*.